

JUHÁSZ ERZSÉBET

Egy regény szegedi fejezete

A Széchenyi téren felszállunk a barna jelzésű újszegedi villamoskocsira. Ez a Kállay Albert utcán végighaladva a közúti-hídra megy. Teljes gyönyörűségében szemlélhetjük a nagyszerű Tisza-partot, mely vetélkedik bármely világváros palotasoraival. Villamosunk az Erzsébet-liget bejárója előtt, majd az 1909-ben épült gótstílusú újszegedi templom mellett halad el. Szép fasor között jutunk el az újszegedi vigadóig. Ezt 1883-ban emelték 66.000 korona költségen Halmay Andor tervei szerint. Itt volt vízelőtt a közelben a nyári színpark. Az épület mögött fedett táncterem, mely nyáron ünnepnapokon tele van katonákkal és cselédekkel. Érdekes a vigadó előtti kis park, melyben a virágokból ültetett szegedi címet látható. Köröskörül tündérszép, ezeregyéjszaka meséi közé való kert terül el. A főutat hatalmas platánfák árnyasítják, jobbra-balra rózsaligetek láthatók.

Az Erzsébet-liget, ahogy boldogemlékezetű királynénkről elnevezték, valamikor mocsaras hely volt, tele kubikgödrökkel. Ezeket báró Reitzenstein Vilmos ezredes (az itt állomásozó olasz zászlóalj ezredese, aki 1866-ban Königgrätznél esett el) katonáival parkká alakította 1858-ban. Itt nyaralt a báró családjával. Kibővítése, rendezése és megnyitása már az alkotmányos korszakra esik. A ligetben hinta, céllövölde, cukrászda, mutatványos bódék, s több tenispálya található.

1909 májusának egy csütörtök délutánján, mint minden más csütörtök és vasárnap délután, a Sajtos-lányok, Gitta és Ila a Széchenyi térre mentek tizenét hallgatni, ahová rendszeresen elkísérte őket valamelyik bátyjuk, Béla, István vagy Sándor. Leggyakrabban Béla, aki mindössze másfél évvel volt idősebb Gittánál. Amilyen zárkózott és visszahúzódozó volt István, olyan nyílt lélek Béla. Csupa játékosság és derű az egész lénye. Vele – testvérség ide, testvérség oda – civakodni soha, csak évdni lehetett. Különös összekötőkapocs volt a két nővér között, akik ugyan mindig mindenhova együtt mentek, de mindenben különböztek egymástól. Gitta magas volt, karcsú, volt benne valami született előkelőség. Igazi előkelőség, mely nem gögben és fennhéjzásban nyilatkozott meg, hanem hamisítatlanul természetes viselkedésben, melyet mindig megfűszerezett némi humorral a maga és mások rovására. Vele szemben Ila alacsony volt, s kissé (talán nem is kissé) molett. Sugárzó nővére iránt soha sem mutatott semmilyen irigységet, lappangó kisebbségi érzés nyomait sem lehetett volna fölfedezni magatartásán. Mindezt áthárította arra, hogy kivélt nem ismerő következetességgel kedélytelen volt, mint az ízig-vérig kötelességtudó emberek általában. Hogy tizenhét éves korában mi lehetett Ila köteles-

sége, bajos lenne kitalálni. Már ekkor, igazi kötelességek híján is – egész lénye erre volt berendezkedve. E tulajdonsága ekkoriban mindössze abban juthatott kifejezésre, hogy kivétel nélkül minden alkalommal ő volt az, aki figyelmeztette testvéreit, hogy itt az ideje hazamenni. Ebből következett, hogy Gitta és Béla szinte nem is érzékelték az idő múlását. Minek is törődtek volna vele, ez egyszerűen Ila megbízatása volt, önként vállalt, éppen ezért mindig híven teljesített kötelessége. Megszokták, vagy talán be nem ismert sajnálkozásból soha nem élcelődtek vele emiatt. Bár életkorából következően ő volt a legfiatalabb Sajtos-gyerek, alaptermészetéből kifolyólag úgy érezték, mintha ő lenne köztük a legidősebb. Nem is testvér, hanem afféle gondos, inkább gondterhelt nagynéni (gyermektelen, férjezetlen), aki mindig pontos időben elhangzó figyelmeztetéseivel vívta ki a maga helyét a nap alatt.

A térzene után kötelezően betértek az Árvay-cukrászdába egy kis süteményre. Arra senki sem emlékezett, mikor találkoztak össze Drágossy Kristóffal, aki mint annyiszor máskor, most is ügyvédi teendőit intézendő, érkezett Szabadkáról Szegedre. Hogy mindez még a térzene ideje alatt zajlott-e le a Széchenyi téren, vagy már az Árvay-cukrászdában, nem tudni. Drágossy már régebről ismerte Bélát és Sándort, a lányokkal azonban ekkor találkozott először. S mivel még a cukrászdából kijövet is délután volt javában, indítványozta, hogy szálljanak fel a barna jelzésű villamosra, s menjenek el egy kis sétára az Erzsébet-ligetbe. Ila megjegyezte, hogy nekik most már indulniuk kell haza, de senki ügyet sem vetett rá. Szemlátomást elbizonytalanodott, mintha maga is elröstellte volna magát azon, hogy megjegyzése mennyire gépies és értelmetlen. Szokatlan zavarában ő is felszállt hát a többiekkel a barna jelzésű villamosra, ám az Erzsébet-liget bejárója előtt, ahol leszálltak, s már indultak volna a platánfasor felé, Ila megállt, s most már végképp megmagyarázhatatlanul és indokolatlanul kijelentette, hogy itt az ideje haza indulniuk. Állt ott, és látszott rajta, hogy nem bír moccanni sem. Drágossy, akit később mindenki elviselhetetlenül pökhendi alaknak tartott a családban, maga volt a nagyvonalúság, a kedély és sziporkázás. Gittát és Bélát úgy levette lábról, hogy azok könnyedén és figyelmetlenül csak annyit mondtak Ilának, hogy ha itt az ideje, akkor menjen ő maga, nekik ugyanis még nincs itt az idejük. És szárnyaló könnyedséggel indultak el az árnyas platánfasoron. Ila szó nélkül, szokásos kedélytelenségével átment a túloldalra, hogy felszálljon az ellenkező irányból jövő villamosra.

A következő év februárjában Gitta feleségül ment Drágossy Kristóffhoz, s odahagyva szülővárosát, férjét követve Szabadkára költözött, álmában sem gondolva, hogy néhány röpke látogatást leszámítva 1914-től 1953-ban bekövetkező haláláig soha többé nem látja viszont szülővárosát, soha többé nem hallgat már térzenét a Széchenyi téren, nem üldögél az Árvay-cukrászdában. És soha, de soha többet nem sétál végig az Erzsébet-ligetet átszelő platánfasoron.

Másfél évvel Gitta után Ila is Szabadkára kerül. Őt István bátyja ismerteti össze későbbi férjével, Patarcsics Miklóssal, aki oly lemondó szomorúsággal nézgette Ilát, hogy annak koravén egykedvűsége lassacskán úgy eltűnt, mintha soha sem lett volna jellemző rá, e mind gyakrabban részegeződő tekintet hatására lassacskán tette kész, határozott nővé érett, s úgy tekintett Miklóssal kötendő házasságára, mint aki megtalálta végre kötelességvállalásának valódi, rég keresett és vágyott tárgyát. Ila mindvégig a kelengyéjével, jövődöbeli lakásának berendezési terveivel volt elfoglalva, éjjel-nappal varrt és kézimunkázott, Miklós pedig szótlan elfogódottsággal ült vele szemben, és csak nézte, nézte, oly gyöngéd lemondással tekintetében, mintha e nő soha az életben nem lehetne az ő felesége, holott már a menyasszonya volt, s az esküvő pontos dátuma is ki volt tűzve. Ilát nem riasztotta el, hogy Miklós egy évi pesti jogász-kodás után abbahagyta egyetemi tanulmányait, s magánhivatalnokként kereste kenyerét, csöppet sem vonzotta ugyanis az az ő szemében fölösleges pazarlás, amely Gitta háztartását jellemezte gazdag ügyvéd férje oldalán. Ha anyja, született Eichinger Amália, meg is hazudtolta sváb származását, benne, mintegy kárpótlásul, újra kiütközött. Ila, anyja és Gitta helyett is születetten takarékos volt, előrelátó, mindennel kapcsolatban megvoltak a maga pontos számításai. Hiába, a vér nem válik vízzé – mondogatta apja büszkén Ila örökös szorgoskodását látva, miközben nem lehetett tudni, hogy a maga vérére gondol-e, mint-hogy Ila valóban az apjára ütött, akinek felmenői közt – tudtával – a magyaron kívül nem igen lehetett másfajta beütésekre gondolni, vagy arra a közhiedelemre, ami a németekkel, a „svábokkal” kapcsolatban járta. Ennek a közhiedelemnek viszont mindenestül ellentmondott Amália természete, aki álmódó volt és teljesen gyakorlatiatlan. Mintha csak libegett volna köztük, bármit csinált, látszott, hogy egyáltalán nem figyel oda. Mint aki az élet különös, kiismerhetetlen dolgaival van csupán összeköttetésben. Mert valamire szemlátómást figyelt, időnként szinte izzott a tekintete, annyira figyelt, de a világon senkinek körülötte halvány elképzelése sem volt arról, hogy mire.

1911 novemberében került el Ila szülővárosából Szabadkára. S meg sem érintette, amire Gitta annyit panaszkodott, hogy tudniillik Szegedhez képest Szabadka egy förtelmes nagy falu, egy siralmas hely. Ilának nem hiányzott a város, ahol született és felnőtt, nyakig volt a munkában. 1912 októberében megszületett a fia, Endre. Egy évvel halála előtt, 1968-ban vitte át Endre kocsi-val Szabadkáról Szegedre. Ötvenhat év telt el közben. Végigtámolygott a Kárász utcán, egy szó nélkül, egyetlen arcvonása sem rezdült, a szeme sem lábadt könnybe. Szappanos utcabeli szülőházát nem kívánta viszontlátni. Ötvenhat éven át mesélt Szegedről, ahogy öregedett, ahogy távolodott emléke az időben, annál gyakrabban és hosszadalmasabban. Néhány utcát, teret, az Erzsébet-ligetet átszelő platánfasort indázták át meg át ezek a történetek. Vészesen és elborzasztóan mindig ugyanazok a történetek. A szenilitás semmilyen jelét sem adta

élete végéig soha, de 68 nyarán, ott Szegeden nem ismert rá a szülővárosára, vagy egyszerűen nem akart ráismerni. Végigvonszolta magát kövér testével, visszeres lábaival a Kárász utcán, és kihunyt arccal közölte fiával, hogy ideje hazaindulniuk. De életének még hátralévő egy éve alatt (1969 nyarán halt meg) soha többet egyetlen szóval sem említette Szegedet.

Miklóst mindjárt az elején, 1914 júliusában elvitték katonának. Fia még két éves sem volt ekkor, s már útban volt a második gyerek. Ekkor halt meg váratlanul Ila apja, a temetésére sem tudott elmenni. Bélát és Istvánt is elvitték katonának. Béla augusztusban, István szeptember végén esett el. Sándor már előbb áttelepedett Temesvárra, temesvári lányt vett feleségül, s jól menő könyv- és zenemű-kereskedés társtulajdonosa lett. (Rösch & Sajtos Könyv-, mű-, hangjegy- és papírkereskedése Alapított 1815 Temesvár-Belváros a Seminarium épületében és fióküzletében Gyárvaros, Bány u. 2. ajánlja az összes magyar, valamint a német és külföldi irodalom minden ágában legújabb és legjelesebb termékeiből felszerelt *Könyv- és Zeneműkereskedését* az irodalompartoló nagyrémű közönség szíves figyelmébe. Dús raktára kötött és kötetlen könyveknek a tudomány minden ágából. Képes díszművek, gyémántkiadások és ünnepi ajándékok. *Hazai és külföldi remekírók a legolcsóbb kiadásokban.*) Mindjárt a háború kitörése után magával vitte anyjukat is Temesvárra. Ott érte gyors egymásutánban két fia halálának híre. A családi legendárium szerint gyönyörű asszony volt, még öregasszonyként is, ami a legnagyobb ritkaság. E két halálhír teljesen megnémította. Naphosszat ült, csak a szeme izzott, feketén, mint két fekete csillag. Ila, aki sehogy sem tudott kapcsolatot teremteni férje családjával, Miklós bevonulása után úgy döntött, hogy maga is átköltözik Temesvárra, s ott szüli meg második gyermekét. Oly hevesen vágyott anyja közelére, mint soha addig, pici fiával, nagy hasával nehéz viszontagságok közepette vergődött el Temesvárra. Őt is ott érte utol a hír, hogy két bátyja elesett a háborúban. Anyjával egyetlen szót sem tudott váltani. Simogatta a kezét, arcát, kihunyt kezét, kihunyt arcot. Aichinger Amália izzó tekintete már végképp nem tudott evilági eseményeknek figyelmet szentelni, valami azon túli összefüggések kibogozása reménytelen erőfeszítésének volt e tekintet alárendelve. Októberben ott, Temesvárott Ila egészséges leánygyerekeknek adott életet. Maga sem tudta miért, mint aki öntudatlanul is a lehetetlent kívánja megtestesíteni, apai nagyanyja után, Cecíliának keresztelte kislányát, bár születésétől haláláig soha senki nem hívta így. Cili lett és maradt halála órájáig. Miklós anyja, született (Bajic) Cecilia egyetlen szót sem mondott ki életében magyarul. Ila viszont csak annyit, hogy *dobordán*, azt is csak muszájból, mint valami illetlenséget, ami szigorúbban véve már egyenesen káromkodásnak számít.

A Patarcsics családon egyébként sem lehetett eligazodni. Miklós és János magyarnak vallotta magát (Cecilia mama szerint ennek az elátkozott, istenverte gimnázium volt az oka), apjuk, Patarcsics Iván meg volt győződve, hogy

a Patarcsics família valahonnan Szlovéniából származik. Cecilia mamának, aki tősgyökeres szabadkai volt, valójában mindegy volt, hogy bunyevác-e, horvát-e vagy netán valami elfajzott szerb, csak magyarnak ne higgye senki, mert nincs annál alávalóbb dolog. Rendíthetetlen megvetését egy családi legendára alapozta, amely szerint apja, Bájics Márkó (Bajic Marko), aki száznégyszáz évet élt meg, s még akkor is hatalmas ember volt, megvolt mind a harminckét foga, kutya baja sem volt, a villám sújtotta agyon valahol a szabadkai határban. Ez az óriás, a legenda szerint, valahol Szeged és Szabadka között összetalálkozott egyszer Rózsa Sándorral, a hírhedt betyár odaszólt neki: hova, hova te szerencsétlen rác?, mire Bájics Márkó (Bajic Marko) úgy kihúzta egyébként is természetes alakját, s úgy mérte végig Rózsa Sándort, hogy az megszégyenülten állt odébb, pedig nem volt eleven ember, akibe bele ne kötött volna.

Ilának nem okozott komolyabb gondot a férje családjában uralkodó teljes zűrzavar, a nemzeti hovatartozás szerinti megoszlás, a tisztázatlanság és bizonytalanság. Nem is értette az egészet, így Miklóst, a férjét sem értette. Az, hogy egy családon belül több nyelven is beszélhetnek, neki teljesen természetes volt, hiszen nem volt már egészen kicsi, jól emlékszik, hogy anyja és nagyanyja hányszor fordították egymást közt németre a szót, hogy kicsi korában ő is tudott ezt-azt *svábul*. Soha semmi nyelvérzéke nem volt, így aztán felnőtt korában alig emlékezett már valamire a gyerekkorában hallott német beszédből. De nemcsak nyelvérzékellemmel nem rendelkezett, hanem a nyelvek iránti érzékenységgel sem. Számára minden nyelv mindössze az eligazodást szolgálja, semmi egyéb. Soha sem szeretett társalogni, fölösleges időfecsérlésnek tartotta az egészet. Soha sem sejtette meg azt a végeérhetetlen kóválygást, amely Miklósban zajlott egy életem át, aki már nem volt se bunyevác, se horvát, se szlovén, de még nem volt igazán magyar sem. Pedig úgy érezte, ha egyetlen egyszer igazából át tudná érezni, hogy ő magyar, az maga lenne a révbejutás, minden földi jónál nagyobb gazdagság. Akkor végre megállhatna a maga lábán, igazi férfi lenne, aki előteremti családjá számára mindazt, amit annak szemé-szája megkíván. Feleúton azonban mindig mindez megtorpant benne, s akkor már nem volt más megoldása, mint hogy töltögesse magának a bort, elővegye tamburáját, és édesbús szláv dalokat játsszon rajta, míg e dallamok, s persze a borozgatás, át nem ringatják az álom végtelen vizeire.

Ez a vágyakozás a magyarság után, különös módon, a háború után erősödött meg Miklósban, illetőleg ekkorra kristályosodott ki benne, hogy ez az elérhetetlen vágy képezi alapvető bizonytalanságának legfőbb okát. Pedig nem sokkal a háború után átrendeződtek a határok, Szabadka az új államalakulat, az SZHSZ királyság határai közé került, s ő ettől kezdve több mint két évtizeden át nem Patarcsics Miklósként, mint eddig, hanem Nikola Patarčić néven volt beírva mindenféle nagykönyvekbe. Ám hiába volt határátrendezés, számára már nem volt visszaút, mint ahogy előrevivő sem, hiszen nem volt olyan hiva-

tal, ahol, ha magyarul szólalt meg, rá ne ripakodtak volna: ne ugass! S nem volt olyan hivatal, ahol ki ne lett volna írva: *Govori državnim jezikom!* Miklós számára már nem volt visszaút az államnyelvhez, hiába beszélte tökéletesen, s hiába volt Nikola Patarčić néven nyilvántartásba véve. Anyja, szül. Bajíc Cecilija, minden bizonnyal mérhetetlenül örült volna az új államalakulatnak, de még a háború alatt meghalt, nem sokkal később apja is, aki szentül hitte, hogy szlovén származású, Szabadka viszont oly messze esik Szlovéniától, hogy teljesen egyre megy, ugyanazon államalakulatba tartozik-e vagy sem. Pontosan ugyanolyan messze lett volna az új királyságban, mint volt a cs. és kir. időkben, ha megéri, semmit sem változtatott volna azon a távolságon, mely vélt házjától elválasztotta mindig is. János, az öccse, még a háború idején Pozsonyba került, s ott is ragadt, akik meg Szabadkán maradtak, alig látták egymást. Ila családjából senki sem maradt Szegeden. S egyszer, amikor jóval a háború után érkezett Jánostól egy pozsonyi lap, Miklósban egyszeriben összekeveredtek az idők és terek, s úgy bámulta azt a lapot, mintha Szegedről érkezett volna, s belebódulva e révületbe, eszelősen keresgélgni kezdte rajta az Erzsébet ligetet át-szelő platánfasort. Álmában ott sétált önfeledten a platánfasor árnyas sétányán, éber állapotban soha nem tapasztalt természetes biztonságérzettel, már-már boldogan, abban a csak álmainkban megadatott tudatban, hogy ez a sétány a végtelenbe visz, nem kell visszafordulni, nem kell irányt változtatni, csak menni, sőt, szárnyaló könnyedséggel libegni az idők végzetéig ugyanazon az egyetlenegy, végeérhetetlen fasor árnyas sétányán. Mint aki végképp hazatalált.

Miklós 1944-ben halt meg, amikor Szabadkára bevonultak az orosz csapatok. Kora délután verni kezdték a hatalmas, fedett bejáratú nagykaput. Ha nem akartak lövöldözést, előbb-utóbb be kellett engedni a néhány, zsákmányra portyázó orosz katonát. Miklós szótlanul levezette őket a pincébe, üres volt, fölvezette a padlásra, ott meg csupa pókhálóval beszótt hasznavehetetlen kacat, irdatlan összevisszaságban. Elszedték a karóráját, és dühösen bevágva maguk után a döngő nagykaput, távoztak. Miklós egy szót sem tudott kiejteni a száján, csak megtántorodott. Ezer külső és belső bizonytalanságtól felőrölt idegrendszerében talán az az iszonyú sejtelem fogant meg, hogy eszentül most már az oroszok mindig itt maradnak, és őt arra fogják kényszeríteni, hogy orosz-nak vallja magát. Mondhatatlan borzalom futotta át egész valóját, s egyszeriben olyan gyöngeség fogta el, hogy erősen kapaszkodva a lépcsőkorlátba, a veranda fonott székeibe, az ajtófélfába, az útjába eső bútorok sorába, betámolygott szobájába, alig hallhatóan odamotyogva feleségének, hogy most le kell dőlnöm egy kicsit. Soha többet nem ébredt fel erre a világra.

Ila egyre kibírhatatlanabbul ismerős és egyre elviselhetlenebbül unalmas régi történetei csak jóval később, valamikor az ötvenes évektől kezdődően kerültek elmondásra. Volt egy története Balog papucsosról, aki a két háború között a Bajai úton, tehát az ő utcájukban lakott, melyet egyébként hivatalosan

az SZHSZ királyság megalakulásának dátumáról (November 13. utca, azaz: ulica 13-og Novembra) neveztek el, de a világon senki ki nem ejtette a száján, csak a leveleken és levelezőlapokon volt feltüntetve, minthogy az Bajai út volt és maradt teljesen függetlenül attól a csöppet sem mellékes körülménytől, hogy a határokat átrendezték. Ila korán fekvő és korán kelő alkat volt, így míg Miklós boldog álombéli vizeken ringatózott, Ila munkára készen, teljesen ébren feküdt hajnalonként ágyában, még alig világosodott, nem akart hát fölkelni. Ekkor, ebben a hajnali szürkületben napról napra, hónapról hónapra arra rezzent össze, hogy a távolból meghallotta a szegény elmehunyt Balog papucsos hangját, ahogy nem is emberi kétségbeeséssel szólongatja rég halott lányát: Lenke! Lenke! S végig kellett hallgatnia, ahogy ez az elviselhetőség határán túli kétségbeesés a maga artikulálhatatlan fájdalomával egészen közel ér, elhangzik ablakuk alatt, majd lassan, nagyon lassan távolodva belevész a hajnal szürkületébe. Balog papucsosnak ez a hajnalonta lejátszódó, nem is evilági kálváriajárása olyan borzalommal töltötte el Ilát, hogy ilyenkor eszébe jutott az a réges régi villamosút Bélával, Gittával és Drágossy Kristóffal, akik, még az Árvay-cukrászdabeli süteményevés után, végig akartak sétálni az Erzsébet-ligetet átszelő platánfasoron. Ő pedig, leszállva a villamosról, csak állt ott, nevetésgesen és indokolatlanul kijelentve, hogy itt az ideje elindulniuk haza. Az ötlött az eszébe, annyi év után, hogy ha akkor velük tart, talán egészen másként alakult volna az egész élete. És soha se jutott volna ki számára olyan otthon, ahol hajnalonta egy kétségbeesésébe beleőrült ember iszonyú rimánkodását kell hallgatnia, aki rég halott lányát hívogatja vissza, az áthallás legcsekélyebb esélye nélkül, a reménytelenül messzi túlvilágról.

